

ralarını da vererek eserin fihristini neşretmiştir (TD, XIV/19 [1964], s. 118-140). Lipkalar'la ilgili makalesinde ise *Atlas*'ın bu kavme dair kısmının metnini yayımlamıştır (TM, XVI [1971], s. 74-75). Kemal Samancıoğlu Bartın'la, Necdet Sakaoğlu Amasra ile ilgili çalışmalarında Yaman'ın neşirlerine dayanarak *Atlas*'tan iktibaslarda bulunmuşlardır.

Müellif, kaynaklarını kullanırken dikkatli davranmış, mâkul olmayan fikirleri tenkit etmekten çekinmemiş (*Atlas*, vr. 120^b), zamana uymayan düşünceleri ayırmaya özen göstermiştir. İbrâhim Hamdi'nin birikimi, coğrafya ilminin XVII. yüzyıla kadar ulaştığı merhaleyi de bilmesine imkân tanıyordu. Dünyanın yuvarlaklığını örneklerle açıklayan müellif zaman-mekân açısından iklimleri, enlem-boylamları, klasik coğrafya bilgilerini ve coğrafi keşiflerin sonuçlarını göz önünde tutarak rakam değerleriyle açıklamış; med-cezir hadisesini, hava ve rüzgâr hareketlerini incelemiş; ancak Batı menşeli eserler yanında Ebû Bekir b. Behrâm'ın eserini de bilmesine rağmen kâinatın merkezinin arz değil güneş olduğu şeklindeki yeni fikre eserinde yer vermemiştir. Ayrıca müellifin, XVIII. yüzyıldaki coğrafya ilminin ulaştığı seviyeden pek haberdar olmadığı da anlaşılmaktadır (Orhonlu, TD, XIV/19 [1964], s. 133-136).

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim Hamdi, *Atlas*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2044; Âşık Mehmed b. Ömer, *Menâzirü'l-avâlim*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 616, tür.yer.; a.e.: *Tahîl-Metin* (haz. Mahmut Ak, doktora tezi, 1997), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; *Osmanlı Müellifleri*, III, 317; Cengiz Orhonlu, "Geographical Knowledge Amongst the Ottomans and the Balkans in the Eighteenth Century According to Bartınli Ibrahim Hamdi's Atlas", *An Historical Geography of the Balkans* (ed. Francis W. Carter), London 1977, s. 271-292; a.mlf., "XVIII. Yüzyıldan Osmanlılar'da Coğrafya ve Bartınli İbrahim Hamdi'nin Atlası", TD, XIV/19 (1964), s. 115-140; a.mlf., "Lipkalar", TM, XVI (1971), s. 57-87; Necdet Sakaoğlu, *Amasra'nın Üç Bin Yılı*, İstanbul 1987, tür.yer.; Fikret Sarıcaoğlu, *Kâtib Çelebi Cihannümâsı ve Kaynakları* (yüksek lisans tezi, 1990), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; a.mlf., "Cihannümâ ve Ebûbekir b. Behrâm ed-Dimeşki-İbrahim Müteferrika", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 121-142; Kemal Samancıoğlu, *İktisat ve Ticaret Bakımından Bartın*, Ankara 1991, tür.yer.; Karacaoğlu İmre, "İbrahim Müteferrika", *TOEM*, I/3 (1329), s. 188-190; Talat Mümtaz Yaman, "200 Sene Evvel Konya, Uluslu İbrahim Hamdi Efendi'ye Göre", *Konya*, II/22-23, Konya 1938, s. 1208-1219; a.mlf., "Cihannümâ'nın İlâveli Bir Nüshası", *Ölkü*, XV/85, Ankara 1940, s. 41-49; Metin Tuncel, "Bartın", *DA*, V, 88; a.mlf., "Coğrafya [Osmanlılar Dönemi]", a.e. VIII, 65.

MAHMET AK

İBRÂHİM HAN

(ö. 1031/1622 [?])

İbrâhim Hanzâdeler
ailesinin kurucusu,
Osmanlı devlet adamı.

1565'te doğduğu tahmin edilmektedir. Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşa ile II. Selim'in kızı Esmâhan (İsmihan) Sultan'ın oğludur. Sonraki devre ait bir kayda göre doğumu bir müddet gizlenmiş, II. Selim'in saltanatı döneminde ortaya çıkarılınca kendisine dedesi tarafından İbrâhim Han adı verilmiştir (Ayvansarayî, II, 38). Ancak çağdaşı kaynaklarda bu bilgi yer almadığı gibi han unvanı da zikredilmez. Selânikî, onun adını Mehmed Paşa oğlu Sultan-zâde İbrâhim Bey veya Ağa şeklinde yazarak 1003 Muharreminde (Eylül 1594) Sinan Paşa'nın aracılığı ile kapıcıbaşı olduğunu belirtir (*Târih*, s. 390). Diğer kaynaklarda da İbrâhim Ağa adıyla anılır (Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, s. 93; Naîmâ, I, 296). Yalnız Atâî kendisinden İbrâhim Han diye söz etmiş ve Sokullu Mehmed Paşa'nın meşhur bir âlim olan Hasan Meânicî'yi Amasya'dan onun eğitimi için getirttiğini yazmıştır (*Zeyl-i Şekâik*, s. 274). Bu kayıttan anlaşıldığına göre iyi bir tahsil gören İbrâhim babası tarafından bir devlet adamı olarak yetiştirilmek istenmiştir. Fakat III. Murad döneminde babasına karşı oluşan muhalefet onun da geleceğini etkilemiş ve hânedana mensubiyeti, hakkında sürekli şüphe beslenmesine yol açmış olmalıdır. Uzun süre sadece kapıcıbaşılık görevini yürütmüş ve önemli bir göreve getirilmemiş olması muhtemelen bu sebebe dayanmaktadır. Hatta Eğri seferine çıkılacağı zaman 1004 Şevvalinde (Haziran 1596) III. Mehmed'in gazabına uğrayıp azledilmişse de (Selânikî, s. 608) kısa bir süre sonra yeniden bu göreve getirilmiştir. Zira Vezîriâzam İbrâhim Paşa'nın 1005 Zilkade sonlarında (Temmuz 1597) bütün beylerbeyi, san-cak beyi ve timarlı sipahilerin sefere çık-maları yolundaki emrini gerekli yerlere ulaştırmakla onun görevlendirildiği bilinmektedir (a.g.e., s. 696). Ayrıca 1010 (1602) yılında Celâlî Karayazıcı Abdülhalim'in kardeşi Deli Hasan'ın isyanını bastırmak üzere Tokat'ta bulunan ve bu görevden alınacağını duyunca azil haberini getiren kapıcıbaşıyı öldürteceğini bildiren ağabeyi Sokulluzâde Hasan Paşa'ya bu haberi iletme görevi ona verilmiş, hatta bu yüzden Hasan Paşa tarafından tehdit edilmiştir (Naîmâ, I, 296). I. Ahmed'in

tahta çıkışı (1603) onun için bir dönüm noktası oldu. 1013 Saferinde (Temmuz 1604) zeâmet sahibi olan oğlu Abdullah'la birlikte sefere katılmama, padişahın yanında bulunma ve padişah sefere çıktığı vakit gitme imtiyazı kazandı. Bundan birkaç ay sonra başkapıcıbaşı oldu (25 Rebûlâhîr 1013/20 Eylül 1604). Bir ara görevden alındıysa da 28 Receb 1013'te (20 Aralık 1604) vazifesine iade edildi (BA, A. RSK, nr. 1477, s. 11, 24, 42).

Bu görevde dört yıldan fazla kaldığı anlaşılan İbrâhim Han, Fâtih Kanunnâme-si'nin sultan oğullarına beylerbeyilik verilmeyeceği şeklindeki hükmüne rağmen 15 Cemâziyelevvel 1018'de (16 Ağustos 1609) Bosna beylerbeyiliğine getirildi (BA, A. RSK, nr. 1481, s. 60). Bu tayinde, babasından kendisine intikal eden Atmeydanı'ndaki sarayın arsasını Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi inşaatı için padişaha hediye etmesinin rolü olduğu da belirtilir (*Eİ²* [İng.], III, 995). 1021 Şevvaline kadar (Kasım 1612) Bosna beylerbeyiliğinde bulunan İbrâhim Han'ın (BA, A. RSK, nr. 1484, s. 7, 34) bundan sonraki görevleri hakkında açık bir bilgi yoktur. Bu tarihlerde Özi, Eğri ve Niğbolu'da beylerbeyi olarak görev yapan, 1028'de de (1619) ikinci defa Bosna beylerbeyi olan İbrâhim Paşa'nın aynı kişi olup olmadığı kesin olarak tesbit edilememektedir. 1031'de (1622) azledildikten kısa bir süre sonra İstanbul'da vefat ettiği belirtilen İbrâhim Han'ın mezarı Eyüp'te babasının türbesindedir.

Kendisinden sonra gelen aile fertleri onun adına nispetle İbrâhim Hanzâdeler olarak anıldı. Bu ailenin mensupları, devlet idaresinde önemli görevlere gelemekle birlikte dönemlerinin en varlıklı ve itibarlı şahsiyetleri olarak göründüler. İbrâhim Han oğlu Mehmed Bey (ö. 1077/1666) defter eminliğinde bulundu. 5 Cemâziyelevvel 1055'te (29 Haziran 1645) yangın tehlikesine mâruz kalan bu aileye ait sarayın İbrâhim Hanzâde sarayı olarak anıldığı ve Kadırga'da bulunduğu bilinmektedir (Şeyhî, I, 153). Selânikî de İran elçisinin ikameti dolayısıyla bu semtteki saraydan söz eder (*Târih*, s. 147). İbrâhim Han'ın torunlarından Ali Bey ise (ö. 1127/1715) yine zamanının en zengin kişilerindendi (Râşid, II, 361). İbrâhim Hanzâde ailesi genellikle Eyüp'te ikamet etmekte olup Sokullu Mehmed Paşa ve Esmâhan Sultan vakıflarının mütevelliliğini üstlenmişti. 1703 Edirne Vak'ası sırasında II. Mustafa'yı tahttan indirmek için Edirne'ye yürüyen âsilerin kendi aralarında yaptıkları tartışmada, Osmanlı hânedanı ye-

rine Kırım hanlarına veya İbrâhim Hanzâdeler'e biat edilmesi yolunda fikirler ileri sürülmesi (Baltacı Mehmed Paşa'dan Vâlide Sultan'a 1723 tarihli mektup, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Kılavuzu*, I, vesika nr. 10) bu ailenin zenginlik ve gücünün açık bir ifadesidir. XVIII. yüzyılda gücü daha da artan ailenin çocuklarına devrin tanınmış müderrisleri ders veriyordu. Bunların himayesine giren müderrislerden Musli Efendi ile Hüseyin Efendi "Hanzâde hocası" lakabıyla anılmıştır (Şeyhî, II, 72-73, 637).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, A.RSK, nr. 1477, s. 11, 24, 42; nr. 1481, s. 60, 69; nr. 1484, s. 7, 34; nr. 1486, s. 3; Selânikî, *Târih* (İpsirli), s. 147, 390, 608, 696; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 274; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz, doktora tezi, 1990), İÜ Ed. Fak. Genel Kitaplık, nr. TE 80, s. 93, 553-554; Naimâ, *Târih*, I, 296; D. Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (trc. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1979, II, 317; Şeyhî, *Vekâyî'l-fuzalâ*, I, 153; II, 72, 73, 637; Râşid, *Târih*, II, 361; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmî*, II, 38; a.mlf., *Vefeyât-ı Selâtin*, s. 28; *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Kılavuzu*, I, İstanbul 1938, vesika nr. 10; T. Gökbilgin, "İbrahim Han", *İA*, V/2, s. 894-896; J. H. Mordtmann, "İbrahim Khân", *El²* (İng.), III, 995.

FERİDUN EMECEN

İBRÂHİM el-HARBÎ

(bk. HARBÎ).

İBRÂHİM el-HAVVÂS

(إبراهيم الخواص)

Ebû İshâk İbrâhim b. Ahmed el-Havvâs
(ö. 291/904)

Riyâzet ve tevekküle
önem vermesiyle tanınan
ilk dönem sûfilerinden.

Sâmerrâ'da dünyaya geldi. Bazı kaynaklarda ise Bağdat'ta doğduğu kaydedilmektedir. Dönemin meşhur sûfilerinden Hayr en-Nessâc ile tanıştıktan sonra tasavvufa yöneldi. Yûsuf b. Hüseyin er-Râzî ve Ebû Abdullah el-Mağribî'den istifade etti. Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî, Mîmşâd ed-Dîneverî, Hallâc-ı Mansûr ile de görüş alışverişinde bulundu. Mekke, Medine, Dimaşk, Kûfe, Kâdiye başta olmak üzere birçok yeri dolaştı. Hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Rey'de vefat etti. Balıkçılık yaparak geçimini sağlayan İbrâhim el-Havvâs'ın, "Onlar bizi zikrediyorlar, geçimini temin edecek başka meslek bulamadın mı?" diye bir ses duyunca bu işi bıraktığı ve hurma

yaprağından zenbil örüp satarak geçindiği, bundan dolayı da "Havvâs" lakabını aldığı rivayet edilir.

İbrâhim el-Havvâs'ın en önemli özelliği tevekkül konusuna ağırlık vermesi, tasavvuf anlayışını bu terimle bağlantılı olarak anlatmasıdır. Kelâbâzî kendisini eser veren sûfiler arasında kaydederken Sülemî de *Kitâbü'l-Mütevekkilîn* adlı telifinden iktibaslar yapmıştır.

İbrâhim el-Havvâs'a göre tevekkül kalbin mala ve mülke, genel olarak da yaratılmış olan şeylere güvenmeyip sadece Allah'a dayanması, Allah'ın kendisine istediklerini verdiği zaman hissettiği duygularla vermediği zamanki duygularının aynı olmasıdır. Günlerce süren yolculuklarını bu esaslara bağlı olarak yapan İbrâhim el-Havvâs, bununla birlikte iğne ipilik, su matarası ve makas gibi aletleri taşımayı da tevekküle aykırı bulmuştur. Onun bu tavrı, daha sonra Ebû Nasr es-Serrâc ve İbn Kayyim el-Cevziyye tarafından örnek davranış olarak gösterilmiştir. İbrâhim el-Havvâs'a göre tevekkülün sabır, rızâ, muhabbet şeklinde üç derecesi vardır. Kişi sabretmeli, Allah'ın kendisi hakkında verdiği hükme razı olmalı ve onu sevmelidir; kendini ana kucağındaki çocuk gibi emin hissetmeli, kendisi için takdir edilenlerin değişmeyeceğine inanmalıdır. Hiç kimseden sadaka almayan, kazancının bir kısmını yetim ve dulalara ayıran İbrâhim el-Havvâs, genellikle seyahat ve tecrid halinde bulunmasına rağmen ne ile geçindiğini soranlara cevap olarak anasının karnındaki çocuğun, denizdeki balıkların ve yabani hayvanların geçimini örnek göstermiştir.

İbrâhim el-Havvâs, fakrı "kimseden şikâyet etmemek ve ihtiyaçları gizlemek" şeklinde tarif eder. Ona göre fakr peygamberlerin ve sâlihlerin elbisesidir; şerefi ondan gelmektedir. Fakir halini aziz bilir ve kimseye anlatmaz. Bütün vakitlerini aynı rahatlık içinde geçirir. Fakir bir ihtiyacı olduğu zaman Allah'a yönelmeli ve sadece O'ndan istemelidir; böyle olmadıkça kemale eremez. Fakr konusunda doğruluk ve samimiyetin alâmeti ihtiyacın karşılanmaması halinde daha çok memnun olmaktır.

Sâliklerde bulunması gereken özelliklerle sıralarken İbrâhim el-Havvâs yaratıklara şefkatle bakmak, halkın eziyetlerine katlanmak, insanlara öğüt vermek, düşmanlıkları ortadan kaldırmak, alçak gönlüllükten ayrılmamak, mârifetullahı önem vermek, temizliğe dikkat etmek, şeytana düşman olmak gerektiğini özel-

likle vurgulamıştır. Ona göre bildiğiyle amel eden âlimin ilmi, yaptığıyla tavsiye edip yapamadığını söylemeyen ârîfin irfanı, sırf Allah için namaz kılanın ibadeti, ihtirastan uzaklaşıp Allah rızasını arayanın iradesi ideal hasletlerdir. Dünyevî arzulara meyleden, rızık endişesiyle yarını düşünen, boş şeyleri seven, din kardeşini kıskanan kişinin kalbi hikmetten nasibini alamaz. Kalbin hastalıklarını tedavi eden ilâçlar şunlardır: Mânası üzerinde düşünerek Kur'ân-ı Kerîm okumak, az yemek, geceleri ibadet etmek, seher vakti niyaz ve istiğfarda bulunmak, iyi insanların sohbetlerine katılmak.

Sabrın külfetine katlanmayı mârifetin vasıtası olarak gören İbrâhim el-Havvâs, verai "kulun bütün dikkatini Allah'ın rızasına çevirmesi" olarak tarif etmiştir (Sülemî, *Tabakât*, s. 285). Muhabbetin göstergesi Allah'tan başka sevilen şeyleri terk etmektir. Müsiki ve semaa karşı çıkımayan İbrâhim el-Havvâs, dostlarına özellikle seher vaktini değerlendirmelerini tavsiye etmiş, konuyla ilgili şiirlerin yardımıyla gönül dünyalarını genişletmenin yollarını göstermiştir. Kûfe'de ziyaret ettiği Hallâc-ı Mansûr'un, "Bunca seyahatin sırasında çölleri geçerken ne yaptın?" sorusuna, "Daima tevekkül halinde bulundum" cevabını verince Hallâc, "Yazıklar olsun! İcini düzeltmek için ömrünü tükettin, tevhiddeki fenâ nerede kaldı?" diyerek onu tenkit etmiştir (Hücvîrî, s. 320).

BİBLİYOGRAFYA :

Serrâc, *el-Lüma'*, s. 75, 87, 199, 232, 250, 260; Kelâbâzî, *et-Taarruf* (Uludağ), s. 60, 152, 217; Sülemî, *Tabakât*, s. 284-286; a.mlf., *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risâleleri* (nşr. ve trc. Süleyman Ateş), Ankara 1981, s. 50, 53, 58, 106-107, 127; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 326-330; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, VI, 7-10; Kuşeyrî, *er-Risâle* (Uludağ), s. 72, 117; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 257, 319, 320, 322, 424, 427, 485, 553, 564; Gazzâlî, *İhyâ*, Beyrut 1997, II, 346, 354; III, 225, 234; V, 144, 147, 261, 262; VI, 53; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIII, 26; a.mlf., *Şifâtü's-şafve*, II, 527; IV, 98-102; Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliya* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, s. 407, 410, 560, 572, 609-619; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire, ts., II, 139; Lâmiî, *Ne-fehât Tercümesi*, s. 185, 187-189, 260, 272; Şa'rânî, *et-Tabakât*, I, 83; L. Massignon, *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane*, Paris 1928, s. 132, 239, 271, 318, 320; A. Schimmel, *Tasavvufun Boyutları* (trc. Ender Gürol), İstanbul 1982, s. 110.

MUSTAFA BAHADIROĞLU

İBRAHİM HİLMİ

(bk. ÇİĞİRAÇAN, İbrahim Hilmi).